

A-brunnar och K-brunnar

Om vardagsmagi, förhoppningar och farhågor

Fredrik Skott

På morgonen den 2 april 2014 larmades polisen i Linköping. En privatperson rapporterade om en misstänkt rattfylla och polisen ryckte ut. Det visade sig dock att föraren inte alls var onykter utan att förklaringen till den vingliga färden istället var en helt annan. Kort sagt undvek bilisten att köra på brunnslock med bokstaven A på.¹ Via nyhetsbyrån TT spreds berättelsen om A-brunnarna snabbt över Sverige.² Av kommentarer på sociala medier att döma undrade en del vad det var frågan om, andra kände istället igen sig i berättelsen. Kunskapen om vissa gatubrunnars farlighet är idag en tydlig generationsfråga.

Som de flesta andra i min ålder minns jag brunnslocken från min egen barndom. I 1980-talets Säffle var det en självklarhet bland unga att gatubrunnar med ett A på betydde otur medan K-brunnar tvärtom var bra att gå på. Om man råkade trampa på eller cykla över en A-brunn fanns det som tur var skyddande ritualer att ta till.

Föreställningarna om brunnslocken är ett exempel på vad som i dagligt tal ofta kallas för ”skrock” eller ”vidskepelse”. I internationella forskningssammanhang används ibland termen ”superstition”. Alan Dundes (1961: 28; jfr Valk 2008:14) har definierat begreppet som ”traditional expressions of one or more conditions and one or more results with some of the conditions signs and other causes”. I *Emergence of Folklore in Everyday Life* betonar Kenneth Pimple (1995:96; jfr Dean 2013: 60 f., Kukhareno 2008:57) vidare att ”superstition” rör sig om föreställningar, “usual-

ly about luck and concerned with the successful completion of a specific task, often associated with ritual behaviours”. I *The Lore and Language of Schoolchildren* använder Iona och Peter Opie (1959:206 ff.; jfr McKellar 1952) begreppet ”half-belief” för att tydliggöra många människors förhållande till föreställningar av detta slag. Eva Delacroix och Valerie Guillard (2008:3; jfr Campbell 1996: 156 f.) sammanfattar: ”Half-belief is characterized by the fact that we intellectually reject a superstition but still, it continues to influence our thoughts and actions”. Åtminstone på svenska har dock ord som ”skrock” och ”vidskepelse” en tydligt (ned)värderande innebörd, varför jag istället har valt att använda mig av termen ”vardagsmagi” som beteckning för motsvarande föreställningar (jfr Valk 2008).

I huvudsak är föreställningarna om och ritualerna kring brunnslocken en barn- och ungdomstradition som för de allra flesta befinner sig någonstans i gränslandet mellan lek och allvar. Tankarna om brunnslockens betydelser bör onekligen betraktas som ett utslag av ungas kreativitet men i viss mån kan man även se brunnsberättelserna och deras förändring som en form av samhällsbarometer. Ulf Palménfelt (2008:12) tillhör dem som lyft fram folklore som ”redskap för att formulera, kommunicera, jämföra, befästa och ifrågasätta värderingar”; ett påstående som jag här alltså tar min utgångspunkt i. Med artikeln vill jag således inte bara lyfta fram föreställningar om och ritualerna kring brunnslocken

som exempel på vardagsmagi av idag utan också visa hur traditionen och dess förändring återspeglar (metoder för att kontrollera, bekräfta och kommunicera) förhoppningar och farhågor hos unga i 1900- och 2000-talens Sverige.³

Brunnsberättelser

Dagen efter TT-artikeln om den vingliga bilfärden i Linköping publicerade jag ett upprop på Institutet för folkminnens webbplats. Uppropet bestod av en enkel uppmaning att skicka in berättelser om gatubrunnar och en webbenkät med några i all hast formulerade frågor om ämnet:

Har du hört talas om vad bokstäverna på brunnarna sägs stå för eller vara förkortningar av? Berätta! Ska man undvika att gå på vissa brunnar? Varför? Finns det något sätt att skydda sig utifall att man ändå råkat gå på en "dålig/farlig" brunn? Finns det "bra" brunnar – vilka? Ange gärna platsen och tiden du berättar om (t.ex. Säffle på 1980-talet eller Stockholm på 1950-talet)! Undviker du själv att gå på brunnar av en viss sort? Berätta! Vet du var traditionen kommer ifrån eller hur gammal den är? Finns det internationella motsvarigheter?⁴

Uppropet fick ett stort genomslag. Efter att en länk till enkäten publicerades på Facebook spreds informationen om uppropet snabbt. *Göteborgs-Posten*, *Aftonbladet* och TT skrev om dokumentationen och ett antal radiokanaler tog upp ämnet. På drygt en vecka skickade nära 400 personer in sina berättelser om gatubrunnar till institutet. Materialet finns nu i samlingarna vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg.⁵

Visserligen är det många som besvarat webbenkäten som även i vuxen ålder undviker att gå på brunnslock med bokstaven A på, av gammal vana eller för säkerhets skull, men samtidigt är det uppenbart att det framför allt rör sig om en barn- och ungdomstradition. De flesta berättar om föreställningarna som barnomsminnen, något som präglade tillvaron under delar av mellan- eller högstadietiden.

Framför allt är det kvinnor som besvarat uppropet, män står för endast ca 15 % av svaren. Även av berättelserna i sig framgår att tankarna om gatubrunnarnas olika betydelser är, och alltid har varit, spridda främst bland unga kvinnor. "Tror det här med brunnslocken var mest med tjejkompisarna", skriver till exempel en kvinna född 1974 i Salem. En något år yngre man i Gammelstad konstaterar: "Det var ju ingenting som jag trodde på men jag minns att det var populärt bland tjejerna på den tiden och ett tag så spreds det som en löpeld bland skolorna runt om i stan". Traderingen tycks huvudsakligen ske horisontellt, föreställningarna finns och sprids primärt i interaktion unga emellan (jfr af Klintberg 2007a:80).

Som när det gäller annan folklöre är det svårt att säga exakt hur och var traditionen har uppstått. De tidigaste uppgifterna om oturliga gatubrunnar rör dock Göteborg under sent 1940- och tidigt 1950-tal. Från mitten av 1950-talet finns även belägg från Stockholm och under följande decennium tycks traditionen ha förekommit i ett stort antal städer, till exempel i Eskilstuna, Hallsberg, Karlskrona, Karlstad, Kristianstad, Linköping, Malmö, Sala, Skellefteå, Uddevalla och Uppsala. På 1970-talet tycks föreställningarna ha varit spridda över större delen av Sverige. Att det i mångt och mycket är frågan om en stadstradition är enkelt att förklara – det finns få gatubrunnar på den egentliga landsbygden. Traditionen är således ett exempel på de många vardagsmagiska ritualer som har uppstått bland och framför allt praktiseras av unga i urbana miljöer. Andra exempel är föreställningar om att det betyder otur att trampa på streck eller skarvar på trottoarer (Opie & Opie 1959:220 ff.) eller att vänskapen riskerar att brytas om två kamrater råkar gå på varsin sida av en lyktstolpe (Skott, kommande; jfr Bergen 1896:28). Även de så kallade kärlekslåsen som unga par fäster på broräcken är primärt en stadstradition (Kättström Höök 2012:93 ff.).

Betydelsen av bokstäverna på brunnslocken

varierar, både i folkloren och ”på riktigt”. I en intervju konstaterar chefen för ledningsnätet på Göteborg vatten att den egentliga betydelsen av bokstäverna kan skilja sig mellan olika kommuner och också över tid. Ibland står bokstaven för det gjuteri som tillverkat brunnslöcket (A för Alvesta gjuteri och K för Karlstad gjuteri), men lika ofta återspeglar det funktionen. A kan betyda avlopp, K stå för kombinerad ledning för både spill- och dagvatten, V för ventil, FV för fjärrvärme etc.⁶

Som andra former av folklore är föreställningarna om brunnslöcken både kollektiva och individuella, traditionen har fasta ramar medan enskilda element varierar över tid, rum och i viss mån även från person till person. Generellt gäller dock att A-brunnarna förknippas med otur och K-brunnar med tur, särskilt i kärlek. Ibland tillmäts bokstäverna även andra betydelser.

Från Aga till AIDS

Som påpekats antas det i regel betyda otur att trampa på en A-brunn. Mer än hälften av dem som svarat på webbenkäten har dock även anggett mer specifika betydelser, uppgifter om vad man skulle få otur i eller vad som skulle hända om man råkade nudda en A-brunn.

Vanligast på såväl 1960-talet som 2010-talet är att A:et på brunnslöcken tolkas som *Avbruten kärlek* alternativt *Aldrig kärlek* (75, siffrorna efter betydelserna anger antalet belägg). ”Hade man någon flickvän/pojkvän så skulle denna göra slut om man trampade på en A-brunn”, minns en man född 1974 i Skurup. Ungefär detsamma påpekar en kvinna född 1975 i Forsa: ”Är en singel blir det inget av med den en drömmer om. Och skulle en vara i en relation kommer den att ta slut.” I regel undveks alltså A-brunnarna, man gick runt eller hoppade över dem, men i några fall berättas hur de även kunde användas medvetet för att ta sig ur en besvärlig relation: ”En god vän till mig använde brunnarna när hon genomgick en för henne jobbig separation. Hon sökte upp A-brunnar, eftersom de betyd-

de ’avbruten kärlek’, och det var just det hon ville. Att hennes kärlek till exet skulle avbrytas. Detta var i Stockholm i slutet av 1990-talet” (kvinna f. 1967).

Även om Avbruten kärlek är den vanligaste förklaringen av A:et på brunnarna förekommer också en rad andra betydelser. Från 1950- till 1970-talet antogs ibland bokstaven betyda *Avund* eller *Avundsjuka* (24), antingen att man genom att trampa på en A-brunn själv skulle bli avundsjuk eller drabbas av andras.⁷ Från Malmö berättar en kvinna född 1981: ”Jag tror att jag gick i sjuan i högstadiet när en kompis berättade att man inte ska gå på A-brunnar för A står för avundsjuka och går man på A-brunnar så kan det hända tråkiga saker i ens liv på grund av att man då ’öppnar’ eller banar vägen för folks mörka tankar och avundsjuka i ens liv.” *Avsky* (13) och *Avgrund* (9) är andra betydelser som förekom under perioden. Några få belägg från 1950-, 60- och 70-talen finns också för *Akta/Akta dig* (3) och *Arbetslös/Avskedad* (3), *Aga* (2) och *Avsked* (2).

Vid sidan av ovannämnda betydelser tolka-

”Det betydde otur att kliva på A-brunnar ... Man listade också negativa företeelser på ’A’ – som AIDS – som skulle kunna drabba en om man råkade kliva på A-brunnen” (kvinna f. 1984, Timrå). Foto: Fredrik Skott.

des A-brunnarna också på nya sätt under 1980- och 90-talen. *Analsex* (12), *Apa/Apskaft* (10), *Alkoholist/Alkoholism* (7), *Anal-klåda/Analproblem* (5), *Anorexia* (5), *Abort* (4) och *AIDS* (4) är några av förklaringar som förekommer i materialet. Andra exempel från det sena 1900-talet är *Allvar/Allvarlig* (3), *Avfall* (2), *Acne* (1), *Aliens kommer och tar dig* (1), *Amalgam* (1), *Anakonda* (1), *Anarki* (1), *Andar* (1), *Apati* (1), *Asocial* (1), *Atom-bomb* (1) och *Avrättning* (1). Spridningen av några av betydelserna hör direkt samman med Lukas Moodyssons film *Fucking Åmål* från 1998. Nära en miljon personer såg filmen, som för många unga närapå definierar 1990-talet. I korthet handlar den om tonåringarna Agnes och Elin, om vänskap, kärlek, sexualitet samt om livet i och längtan bort från en svensk småstad. I en filmens mer omtalade scener varnas Elin av sin storasyster Jessica för att stå på en A-brunn:

JESSICA

Stå inte där!

Elin tittar oförstående på Jessica.

ELIN

Vadå?

JESSICA

A-brunn.

Elin står mycket riktigt med ena foten på en A-märkt brunn.

ELIN

Men väx upp!

JESSICA

Acne. Abort. Arbetslös. Alkoholist. Anorexia

ELIN

Går du på dagis fortfarande?

JESSICA

Analsex. Astma. AIDS.

Jessica ställer sig på ett annat brunnslock, en meter framför Elin.

ELIN

Men hallå, är du helt dum eller? Du står ju på en själv!

JESSICA

Men det här är K-brunn.

ELIN

Men det är bara du som tror att K betyder kärlek.

Vet du vad det betyder egentligen? Det betyder kräkas!

JESSICA

Flytta dig nu.

ELIN

Och kondylom. Och cancer.

JESSICA

Herregud, jag blir så irriterad. Måste du alltid göra tvärtom?

Elin börjar demonstrativt stampa och hoppa på A-brunnen.

ELIN

Okej, vi testar. Jag gör så här: Abort! Arbetslös! Analsex!

Elin stannar upp.

Nej ... Jag känner inget. Inget analsex.

JESSICA

Du är ju inte normal.

Elin går iväg.⁸

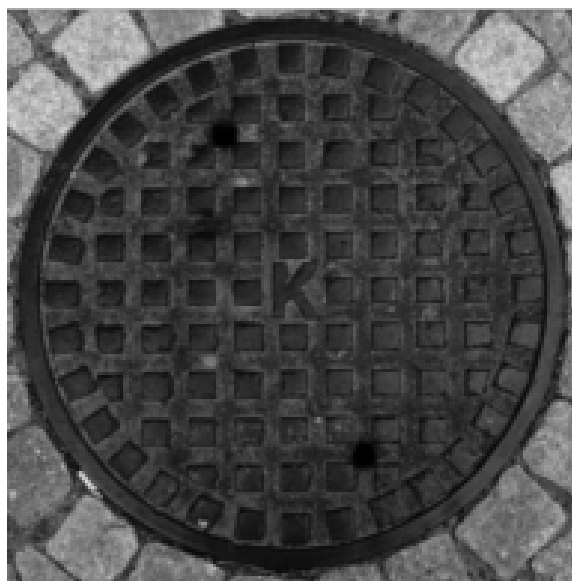
Även om många av betydelserna förekom också innan *Fucking Åmål* kan dess påverkan på traditionen inte överskattas. Många som svarat på uppropet tar upp hur de som unga påverkades av filmen och identifierade sig med dess huvudpersoner. Ett tiotal personer påpekar direkt att filmen på olika sätt bidrog till att såväl sprida som förändra föreställningarna om brunnslockens betydelser. ”Som tonåring utvecklades betydelsen av vad bokstäverna betydde vilket kan ses i *Fucking Åmål*”, konstaterar en kvinna född 1981 i Göteborg. Även en man född tre år senare i Stockholm berättar: ”Jag tror [att filmen] bröt den trend som pågick under mellanstadiet/högstadiet angående brunnarnas betydelser.”

A:ets betydelser varierar således både över tid och ibland beroende av utövarnas ålder. Något som däremot inte har förändrats nämnvärt är ritualerna som nyttjats för att neutralisera oturen om man av misstag råkat trampa på en A-brunn. I några få fall omnämns att man i sådana fall snabbt ska leta reda på och hoppa på en bra brunn. Allra oftast nämns dock att oturen kunde hävas genom att man blev knackad tre gånger på ryg-

gen. En kvinna uppvuxen på 1980-talet i Skattkärr i Värmland berättar: ”A betyder avbruten kärlek. Den ska man inte gå på, men om man ändå råkar göra det ska någon knacka en tre gånger i ryggen. Då förhindras det. En kan knacka sig själv tre gånger i ryggen också, men det kanske inte är lika bra.” Från 1980-talets Gävle minns en kvinna: ”Gick man och drog på nån vagn med småsyskon i måste både vagn och unge klappas. Kunde bli ett himla klappande om man hade mycket grejer i vagnen som man var rädd om, vill minnas att vi för säkerhets skull klappade en fotboll en gång (oklart vad vi trodde skulle hända med den).”⁹

K som i Kärlek

På samma sätt som A-brunnarna sägs vara dåliga brunnar, beskrivs K-brunnarna i regel som bra brunnar. Variationerna när det gäller betydelser är dock betydligt mindre när det gäller K-brunnarna. I de allra flesta fall berättas K:et stå för *Kärlek*; genom att trampa på en K-brunn sägs man alltså antingen kunna väcka eller bibehålla någons kärlek. ”K-brunnarna ... stod för kärlek och tur och jag/vi uppsökte gärna dem för att få ta del av deras kraft!”, skriver en kvinna född 1965 i Mölndal. Från Göteborg och tidigt 1970-tal berättar en kvinna: ”Var vi kära i någon så hade vi ett fasligt sjå med att se till att trampa på varenda K-brunn på väg till eller ifrån skolan.” Även på 1990-talet beskrivs K-brunnarna nästintill uteslutande som kärleksbrunnar: ”Man skulle hoppa på dem och tänka på en person – då skulle denne bli förälskad i en. Och som vi hoppade! Vi letade upp vilka vägar genom villakvarteret som renderade flest brunnar och sprang ibland långa omvägar för att få ’plocka’ de där extra tre som kanske skulle göra den stora skillnaden” (kvinna f. 1988, Mölndal). Ibland berättas det räcka med att gå på en K-brunn men många beskriver också mer komplicerade ritualer som antogs vara nödvändiga för att väcka någons kärlek.

”K-brunnarna stod för kärlek och de hoppade vi på som tokar. När man hoppade på brunnen skulle man också tänka på sin käresta som man ville få ihop det med” (kvinna f. 1991, Hjo). Foto: Fredrik Skott.

En brunn som det står K på, betyder Kärlek och den SKA man gå på. Helst stå still på den några sekunder eller gå väldigt långsamt över och inom sig viska den personens namn man är kär i för att det ska gå i uppfyllelse att den personen ska älska dig (kvinna f. 1981, Kungälv).

K-brunn: Det skulle man gå på, samtidigt som man sade ”K-brunn, tur i kärlek”. Då skulle man ha en bättre chans på den man tänkte på. Men den funkade bara för en person i taget, så var man två var det först till kvarn som gällde, och sedan dröjde det en oklart lång tid innan brunns kraft var tillbaka igen (kvinna f. 1976, Stockholm).

För att ”öka effekten” av tur i kärlek vid K, så pussade jag och en kompis på K-brunnen samtidigt som vi tänkte på varsin kille, som för dagen var intressant. Något pinsamt när Han precis cyklade förbi när vi låg där... Det fungerade inte heller (kvinna f. 1969, Emmaboda).

K-brunnar sågs alltså i regel som bra brunnar men några som besvarat uppropet berättar att de som unga också undvek att gå på dem. ”[Kärlek] var ju äckligt/pinsamt när man var så liten”, som en man född 1975 i Västerås uttrycker det. En flicka född 2005 i

Uppsala skriver: ”Kärleksbrunnen är den med K. Går man på den måste man bli kär i två år, man kan bli kär i vem som helst. Det är dåligt.”

Vänskap, vacker och risken att hamna bakom galler

Från 1960-talet och framåt har ibland också andra gatubrunnar fått alternativa betydelser, framför allt finns föreställningar knutna till V- (Ventil), FV- (Fjärrvärme) och Telelock (Telefonkabel) samt till dagvattenbrunnar.

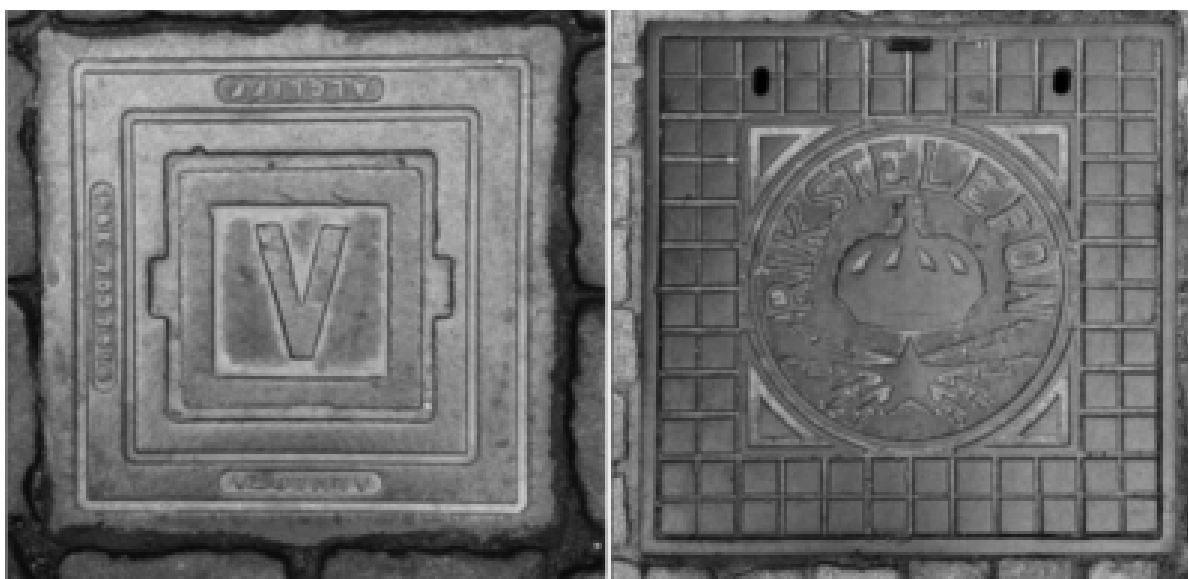
V-brunnarna antas i regel vara bra att gå på. V:et står oftast för *Vänner/Vänskap* (55) men från 1980-talet och framåt ibland även för *Vacker* (11) eller *Vinst/Vinnare* (8). Andra betydelser som förekommer i materialet är *Våldtäkt* (3), *Vanskapt* (1), *Vampyr* (1), *Vigsel* (1) och *Visdom* (1). ”V-brunnar var vänskapsbrunnar. Man skulle hålla sin bästa kompis i handen och hoppa på dessa, då skulle vänskapen hålla för alltid”, skriver en kvinna född 1988 i Mölndal. Från 1990-talets Växjö berättar en kvinna: ”Jag hade en V-brunn på hemvägen som jag alltid var noga att

gå på när jag gick på högstadiet för då hade jag inga bra vänner och ville så gärna få det” (kvinna f. 1986, Växjö).

Brunnslock med förkortningen FV på förknippas bland annat med *Fara väntar* (4), *Flickvän* (2), *Förlovad* (1), *Fager och vacker* (1), *Farlig vänskap* (1), *Folkvård* (1), *Förevigad vänskap* (1) eller *Förfärligt vacker* (1). Betydelsen av dagvattenbrunnar tycks däremot vara tämligen entydigt negativ. I ett tjugotal berättelser sägs de gallerförsedda locken betyda *Fängelse*, antingen att man själv eller ens föräldrar kunde hamna i fängelse om man trampade på dem. Att gå på ett lock som det står Tele respektive Rikstele på har ibland antagits betyda att man snart ska få ett telefonsamtal respektive en mycket hög telefonräkning.

Förhoppningar och farhågor

Som påpekats kan viljan av att gå på respektive undvikandet av gatubrunnarna åtminstone delvis förstås som en lek. En kvinna född i Göteborg 1989 uttrycker detta väl: ”Det var ... något som gjorde promenaden eller klass-

V-brunnar står oftast för *Vänskap* eller *Vacker*, även om de ibland också tillskrivs negativa betydelser. Att gå på ett lock med ordet Rikstelefon på sägs få till följd att man ska få en hög telefonräkning. Foto: Fredrik Skott.

utflykten lite roligare” (jfr Opie & Opie 1959: 212 ff.). Många av dem som besvarat uppropet beskriver dock hur de som unga tog berättelserna om gatubrunnarna på största allvar, hur de under en kortare eller längre period konsekvent undvek alla A-brunnar men samtidigt ständigt höll utkik efter K-brunnar att trampa på.

Som andra typer vardagsmagi rör de aktuella föreställningarna områden i utövarnas liv som engagerar, upplevs som viktiga men som samtidigt är ”osäkra” och svåra att kontrollera (Palmenfelt 2008:8; jfr Malinowski 1948; Tucker 2012:396 ff.). ”Superstition is a way of managing irrationality in our world”, som Utz Jeggle och John Bendix (2003:82) uttrycker det. Även Robert Georges och Michel Jones (1995:96) poängterar att ”superstition” oftast rör händelser eller förhållanden ”over which human beings have no control and which they regard and interpret”. Liknande slutsatser dras inom psykologin; Lysann Damisch (2008:17 f.) summerar tidigare forskning inom ämnet: ”superstitions appear most often under conditions of psychological stress, uncertainty, and low control”.

När det gäller gatubrunnarna står i mångt och mycket frågan om kärlek och vänskap i centrum, något som upptar en stor del av vår tid. Både kärlek och vänskap är källor till såväl glädje som bekymmer, kanske särskilt under ungdomsåren (jfr Henriksson 2007:147 ff.). På webbplatsen Umo.se, en ungdomsmottagning på nätet, uttrycks det på följande sätt: ”En vänskap kan kännas mysig och trygg och en annan kan kännas jobbig och krävande. För vissa är det en självklarhet att ha kompisar medan andra inte tycker att de har några. Kärlek kan vara härlig och rolig, men lika gärna smärtsam och ge känslor som svartsjuka och oro. Att bli ihop med någon kan vara det man längtar efter mest av allt, eller så kan man längta mest av allt efter att göra slut.”¹⁰

Ritualerna med gatubrunnarna kan åtminstone delvis ses som metoder för att försöka

hantera och i viss mån *kontrollera* områdena. Genom att trampa på rätt sorts brunnar antas man till exempel öka möjligheten att bli tillsammans med den man önskar eller få fler vänner.

I lika hög grad används dock gatubrunnarna för att *befästa* eller *bekräfta* redan befintlig kärlek och vänskap. ”V betydde vänner. Den klev man på ibland tillsammans med kompis och skrattade åt det. Lite för att bekräfta vänskapen”, berättar en kvinna född i mitten av 1970-talet i Hägersten. I några fall berättas också att par tillsammans brukade kliva på K-brunnar, sannolikt som metod för att både manifestera och bibehålla kärleken till varandra. Samma betydelse har även andra ritualer av vardagsmagisk karaktär. Detta gäller till exempel den tidigare nämnda föreställningen om att vänskapen bryts om två kamrater går på varsin sida av en lyktstolpe; att undvika den närmast symboliska separationen är ju bara något man gör om den man går tillsammans med faktiskt är en vän som man är rädd för att mista (Skott, kommande). Ett ännu tydligare exempel är den internationellt mycket spridda traditionen med kärlekslås. Att unga par sätter fast hänglås på broräcken är i mångt och mycket ett uttryck för behovet av att inte bara befästa och bekräfta sin kärlek utan också en önskan om att visa upp den för andra (Kättström Höök 2012:93).

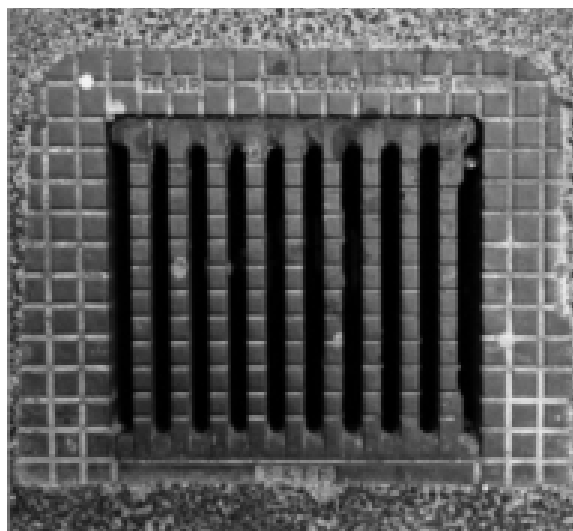
I likhet med annan folklöre kan brunnslocksritualerna dessutom förstås som metoder att *formulera*, *jämföra* och inte minst *kommunicera* känslor (Palmenfelt 2008:8). Ett tydligt exempel är att flera av dem som besvarat uppropet påpekar att de som unga tävlade om att hinna först till K-brunnarna. Den av vännerna som kom först till brunnslocket skulle sedan säga eller allra helst ropa ut namnet på den hon var hemligt kär i som en del av ritualen:

I mitten av 70-talet, i Uppsala, undvek vi A-brunnar eftersom det betydde stor otur. K-brunnar däremot betydde KÄRLEK och i 10-årsåldern tävlade vi om vem som hann först att hoppa på brunnslock-

et och ropa ett namn på en person vi var kära i. Hade man turen att komma först skulle man också spotta på locket 3 gånger ... det gjorde att ingen kunde ropa samma namn förrens spottet hade torkat. Några år senare räckte det att cykla över en K-brunn och tänka på den man var kär i (kvinna f. 1965, Uppsala).

Ofta är det också frågan om en kollektiv ritual, sökande efter K- och V- samt undvikandet av A-brunnar är något man i regel gör tillsammans med sina vänner. Som den ryska folkloristen Tatiana Borisovna Shchepanskaya (2002:6 f., enl. Nazarova 2012:249 f.) har påpekat bidrar ritualer av detta slag inte bara till att erbjuda möjligheter (eller skapa förutsättningar) för att uttrycka sin längtan efter kärlek, för sig själv eller i en grupp; de har också en bekräftande, rentav stärkande, funktion för en grupp. Ritualerna förenar inte bara i handling utan också genom delade föreställningar (vilka inte alla har kunskap om).

Brunnsritualerna och inte minst uttydningen av bokstäverna på locken återspeglar dock inte bara utövarnas förhoppningar utan också deras farhågor och rädslor (jfr af Klintberg 2007b:114 ff., Stattin 1990, Virtanen 1976: 257 f). Detta gäller inte minst A-brunnarna men i viss mån även V- och telelock. Förutom avbruten kärlek och svek från vänner handlar det till exempel om missbruk (alkoholism), våld (aga, våldtäkt), mobbing (att bli kallad apa), tandläkare (amalgam) och för att drabbas av olyckor eller sjukdomar (AIDS, acne, anorexia, astma, folkvård, vanskapt). Andra betydelser återspeglar istället oron över ekonomi (arbetslöshet, höga telefonräkningar) eller att mista någon som man håller av (avsked). Ett tydligt exempel på hur brunnarna återspeglar ungas rädslor utgör också dagvat-tenbrunnarnas betydelser. ”Råkade man trampa på de här gallerna betydde det att man kom att hamna i fängelse, eller att man kom att bli kidnappad och inlåst”, skriver kvinna född 1976 i Malmö. Andra antog istället att

”Gallerbrunnar innebar att man skulle hamna i fängelse” (kvinna f. 1976, Värnamo). Foto: Fredrik Skott.

man själv eller ens föräldrar skulle hamna i fängelse om man gick på en gallerbrunn. ”Detta gjorde alla oss barn rädda”, som en kvinna född 1978 i Mölndal uttrycker det. På motsvarande sätt som K-brunnarna kan förstås som redskap för att formulera, kommunicera och inte minst jämföra tankar och värderingar om kärlek fungerar ”otursbrunnarna” när det gäller rädslor.

Kontinuitet och förändring

Sannolikt har traditionen med A- och K-brunnar uppstått i Sverige, troligen i mitten av 1900-talet. I både Danmark, Norge och Finland tycks traditionen inte ha varit särskilt spridd, åtminstone inte innan filmen *Fucking Åmål*. Däremot finns uppgifter om liknande föreställningar i England. I Steve Rouds (2003:353 f.) bok *Penguin Guide to the Superstitions of Britain and Ireland* nämns att det betyder otur att korsa tre brunnslöck som ligger på rad. Via *FLS News*, Folklore Society's nyhetsbrev, efterlyste jag fler berättelser. En lärare som dokumenterat folklore bland barn på en skola i Coventry i slutet av 1990-talet rapporterade:

Walking over single manhole covers was unlucky, double manhole covers lucky and treble manhole

covers VERY unlucky. One pupil believed if you walked over a treble cover you had to walk backwards over it again (returning to the beginning as it were) and then avoid it the next time. Another pupil claimed that to get rid of the bad luck you had to spit on the last cover (of the three) and yet another said you had to cross the road and not return to your original route until you had walked over a double one (brev från Cathy Gould, 21 maj 2014).

En rysk kollega meddelade mig att liknande föreställningar också finns bland barn i Sibirien. Att trampa på ett brunnslock antas åtminstone i Tyumen-distriktet antingen betyda generell otur eller mer specifikt att ens mamma ska dö. Råkar man av misstag kliva på ett lock kan man hukande gå tre steg för att neutralisera oturen (brev från Elena Yugay, 17 april 2014; jfr Bayduzh 2012). I *Antropologicheskii Forum* ger Irina Nazarova (2012:250) ytterligare ett exempel från Ryssland. En av Nazarovas informanter, en femtonårig flicka, berättar: ”If you step on a manhole cover, you’re going to quarrel with someone, and to prevent this someone has to hit them three times on the back.” Föreställningar knutna till brunnslock finns alltså även i andra länder men det tycks endast vara i Sverige som ritualerna är tydligt kopplade till kärlek. Internationellt sett tycks också bokstäver på brunnslock vara något ovanligt (Lund 2011).

Visserligen är berättelserna om A- och K-brunnar en relativt ny företeelse men samtidigt finns otaliga äldre parallella traditioner. Brunnslocksritualerna har stora likheter med allmogesamhällets vardagsmagi, formläran är till stora delar densamma. Betydelsen av *tretalet* är det tydligaste exemplet (”det betydde otur att gå på en A-brunn. Om man så gjorde var man tvungen att gå på tre K-brunnar, eller så skulle en kompis knacka en i ryggen tre gånger”, kvinna, f. 1966 i Solna; ”ofta tar jag det säkra före det osäkra och knackar mig tre gånger på axeln”, kvinna f. 1973 i Kalmar, men även till exempel vikten av *tyst-*

nad (”då var man tvungen att vara tyst tills dess någon klappat en på ryggen”, Öland, kvinna f. 1979; ”Håll tyst ... tills du får tre dunk i ryggen av en promenadvän så har man eliminerat olyckan”, kvinna f. 1958 i Märsta) och betydelsen av att *spotta* (”Om man råkar trampa på en A-brunn kan man bli av med oturen genom att antingen fort som sjutton hitta en K-brunn och trampa på den, eller spotta tre gånger över vänster axel”, kvinna f. 1967 i Göteborg; ”Spottar man däremot på en V-brunn så bringar det tur med vatten i Afrika”, kvinna f. 1987 i Göteborg) återfinns som viktiga delar i många av det förindustriella Sveriges vardagsmagiska ritualer (se t.ex. Tillhagen 1958:135 ff.).

Motsvarande gäller även områdena som brunnslocksområdena primärt berör, till exempel avund, ekonomi, hälsa, vänskap och, framför allt, kärlek. Det sistnämnda området kan tas som exempel. Redan i svenska vidskepelsesamlingar från 1700- och det tidiga 1800-talet nämns metoder för att väcka eller döva kärlek. I *Samling af vidskeppelser* anger Johan J. Törner exempelvis att ”[m]ed en synål, som man sytt på lik med, kan man göra en kiär i sig om hon blir satt i kläderna på en annan” (Wikman 1946:88). I Leonhard Fredrik Rääfs 1800-talssamling *Svenska skrock och signier* finns ett 70-tal olika former av kärleksmagi upptagna, till exempel: ”3. bloddroppar, tagna under venstra vingen på en läderlapp, uphämtas på näsduken, med hvilken man stryker sin flicka om munnen att upväcka hennes genkärlek” (Wikman 1957: 265 ff.; jfr Gasslander 1982, Tillhagen 1959, Wallensteen 1899). I de svenska folkminnesarkiven finns tusentals uppteckningar om ämnet från 1800- och det tidiga 1900-talet (Schön 1996). Kort sagt kan barns och ungdomars vilja att undvika A-brunnar, men gärna trampa på K-brunnar, delvis ses som en modern form av kärleksmagi, en enklare och nutida motsvarighet till allmogesamhällets ofta komplicerade ritualer för ändamålet. Ritualerna har visserligen förändrats men föreställ-

ningarna kring A-brunnar visar att unga alltså har behov av ”magiska” metoder för att förklara och hantera känslor som kärlek och vänskap.

Tvärtemot vad som ofta tagits för givet har inte heller föreställningar av vardagsmagisk karaktär mist sin betydelse i vår tid. Flera undersökningar visar istället att föreställningar av detta slag rentav blivit vanligare under de senaste decennierna (Damisch 2008:12, 60 f.; jfr Dean 2013; Delacroix & Guillard 2008:2; Gustafsson 2012:24 ff.; Zetterberg 1978).¹¹

Som bland annat Owe Ronström (2010:12) konstaterat är det samspelet mellan de ”sega strukturerna”, den starka kontinuiteten, på vissa plan, och snabba förändringar på andra plan som gör många ritualer sällsynt livskraftiga. A- och K-brunnarna utgör också ett utmärkt exempel på hur vardagsmagiska företeelser förändras över tid. Till exempel fick gatubrunnarna först på 1970-talet betydelsen Arbetslöshet/Avskedad, ett aktuellt ämne under den lågkonjunktur som drabbade västvärlden under decenniet. Att A:et under 1980- och 90-talen ibland hade betydelser som Anorexia, AIDS eller Atombomb är knappast heller en slump. Den tilltagande sexualiseringen av samhället under det sena 1900-talet har på samma sätt påverkat traditionen. Detta gäller A- men i viss mån också K-brunnarna. ”Större delen av senare högstadietiden präglades mycket av kärlek, relationer och sex, vilket avspeglade sig på i princip allting; till och med brunnarna”, förklarar en kvinna född 1991 i Vänersborg. En man från Nyköping född 1983 skriver: ”Jag minns också hur K-brunnar under mellanstadietiden plötsligt blev sexkodade, dvs. om en tjej och en kille gick tillsammans över en K-brunn så betydde det att, tja...”

Sannolikt är det också möjligheten till förändring, till att inte bara nytolka och omtolka bokstäverna på gatubrunnarna utan också att lägga till, dra ifrån och omforma ritualerna som inte bara bidragit till traditionens sprid-

ning och kontinuitet utan också till dess popularitet (jfr Skott 2013:9). En svensk enkätundersökning bland högstadie- och gymnasieelever år 2012 visade att hela 44 % av de tillfrågade undvek att gå på A-brunnar. Äldre och inte lika anpassnings- och förändringsbara ritualer (t.ex. att undvika att sitta 13 personer vid ett bord) och föreställningar (t.ex. att det betyder otur att spilla salt) var betydligt ovanligare (Karlström 2008:28).

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att tankarna om brunnslocken utgör ett exempel på vardagsmagi av idag, på föreställningar och ritualer som både återspeglar, och kontinuerligt förändras i förhållande till utövarnas förhoppningar och farhågor. Berättelserna om, letandet efter, trampandet på och undvikandet av olika brunnslock kan delvis förstås som en lek men också som ett sätt att hantera och i viss mån kontrollera områden som upplevs osäkra, och ofta oroar, i utövarnas liv, till exempel avund, ekonomi, hälsa, vänskap och kärlek. Ritualerna fungerar dessutom som ett sätt att kommunicera, formulera och inte minst jämföra tankar och värderingar. Sannolikt är det möjligheterna till anpassning och förändring, till exempel vad gäller tolkningen av bokstäverna på brunnarna, som har gjort att traditionen numera är en av de allra vanligast förekommande ritualerna av vardagsmagisk karaktär i Sverige.

Som framgått har gatubrunnstraditionen alltid primärt spridits unga emellan. I varje fall skriver flera som svarat på webbuppropet om traditionen som ett minne från sin ungdomstid, som något de trodde på och praktiserade förr. Samtidigt visar svaren tydligt att den inledningsvis omnämnda bilisten i Linköping är långt ifrån ensam om att också som vuxen undvika de oturliga A-brunnarna. Faktum är att drygt en femtedel av de fyrahundra som svarat på enkäten berättar att de även som vuxna ogärna trampar på de oturliga brunnslocken. Till exempel konstaterar en kvinna född 1967 i Skara: ”Detta sitter i än

konstigt nog. Framför en bankomat i Skara finns en A-brunn! Lite lurigt att hämta ut pengar och stå så att man inte nuddar den.” Många betonar att de undviker locken för säkerhets skull och ofta också i smyg. ”Går jag ensam så går jag i ett sick-sack mönster för att undvika A-brunnar” avslöjar en kvinna i Norrtälje, född 1991. En annan och i sammanhanget talande berättelse står en nära 50-årig kvinna i Ludvika för: ”Går än idag små omvägar, tar hoppa-skutt eller onormalt långa/korta kliv för att inte gå på A-brunnar. Hoppas ingen märker.”

Fredrik Skott, docent

Institutet för språk och folkminnen, Göteborg

Nyckelord: vardagsmagi, trosföreställningar, ritualer, brunnslock, folklore

Noter

- 1 <http://polisen.se/Ostergotland/Arkiv/Handelsearkiv/Ostergotland/Vecka-14/2014-04-02-0837- Trafikbrott-Linkoping/> (hämtat den 9 maj 2014; jfr DAGF 1612). Citaten i artikeln är i några fall språkligt redigerade.
- 2 Förutom att artikeln publicerades i ett tjugotal papperstidningar publicerades den också på ett stort antal tidningars webbplatser.
- 3 För en forskningsöversikt rörande barns folklore, se Tucker 2012:289–410. En mindre studie om A- och K-brunnar har tidigare gjorts av Veronica Fardelin (2001).
- 4 <http://www.sprakochfolkminnen.se/ga-pa-gatubrunnar> (hämtat den 19 maj 2014).
- 5 Se DAGF 1612.
- 6 http://www.vartgoteborg.se/prod/sk/vargotnu.nsf/1/kultur_o_fritid_halla_dar_fredrik_skott (hämtat 21 maj 2014); jfr Lund 2011:17.
- 7 Om avund, se t.ex. Strömbäck 1989:19 ff.
- 8 Moodysson 1998; se även <https://www.youtube.com/watch?v=FJdf4CblZSI>
- 9 Om tretalet och dess betydelse, se t.ex. Tillhagen 1982.
- 10 <http://www.umo.se/Karlek--vanskap/> (hämtat 28 maj 2014). Webbplatsen Umo.se drivs av Stockholms läns landsting på uppdrag av alla Sveriges landsting och regioner, i samarbete med bland annat ungdomsmottagningar, elevhälsan och organisationer som RFSU, RFSU ungdom och BRIS.
- 11 Jfr <http://www.tns-sifo.se/rapporter-undersokningar/senaste-undersokningarna/2012/spoeken>

Referenser

Otryckta källor

Folkminnesuppteckningar

Institutet för språk och folkminnen. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg. Samlingen DAGF.

I författarens ägo

Brev från Cathy Gold, 21 maj 2014.

Brev från Elena Yugay, 17 april 2014.

Tryckta källor och litteratur

Bayduzh, Marina 2012: The transformation of the traditional ideas about the supernatural in an urban environment. The experience of collecting and organizing of material. *Folklore and Cultural Anthropology today. Abstracts and Materials International School-Conference*. A. Arkhipova, S. Nekludov, D. Nikolaev (eds.). Moscow.

Bergen, Fanny 1896: *Current Superstitions. Collected from the Oral Tradition of English Speaking Folk*. Boston & New York.

Campbell, Colin 1996: Half-Belief and the Paradox of Ritual Instrumental Activism. A Theory of Modern Superstition. *The British Journal of Sociology* 47.

Damisch, Lynsann 2008: *Keep your fingers crossed! The influence of superstition on subsequent task performance and its mediating mechanism*. Köln.

Dean, Fenella 2013: Superstitions in an Urban Community. *The Student Researcher* 2/2013.

Delacroix, Eva & Guillard, Valerie 2008: Understanding, defining and measuring the trait of superstition (Paper presented at Selected Proceeding of the IAREP/SABE 2008 Conference at LUISS in Rome: <http://basepub.dauphine.fr/handle/123456789/2253>).

Dundes, Alan 1961: Brown County Superstitions. The Structure of Superstition. *Midwest Folklore* 11.

Fardelin, Veronica 2001: K-brunnar, A-brunnar. Barns vardagliga vidskepelse (Otryckt B-uppsats i etnologi, Högskolan på Gotland).

- FLS News. *The Newsletter of the Folklore Society* 73 (June 2014).
- Gasslander, Petrus 1982: *Beskrifning om Svenska Allmogens Sinnelag och Seder, Västbo Härad, Småland*. Stockholm.
- Georges, Robert & Jones, Michael 1995: *Folkloristics. An Introduction*. Bloomington.
- Gustafsson, Olle 2012: Vidskepelse hos barn i åldern 10–12 år. (Opublicerad uppsats vid Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet).
- Henriksson, Blanka 2007: "Var trogen i allt." *Den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlandssvenska minnesböcker 1800–1980*. Åbo.
- Jeggle, Utz & Bendix, John 2003: A Lost Track. On the Unconscious in Folklore. *Journal of Folklore Research* 40.
- Karlström, Ludvig 2008: Att skapa kasualitet. En studie i ungdomars syn på vidskeplighet och dess utbredning (Opublicerad uppsats i religionsvetenskap vid Humanvetenskapliga institutionen, Högskolan i Kalmar.)
- af Klintberg, Bengt 2007a: *Folkminnen*. Stockholm.
- af Klintberg, Bengt 2007b: "Svarta Madame, kom fram!" *Vår tids folkkultur*. Red. Bengt af Klintberg & Ulf Palmenfelt. Stockholm.
- Kukhareno, Svitlana 2008: Negotiating Magic. Ukrainian Wedding Traditions and Their Persistence in Canada. *Canadian Contributions to the XIV International Congress of Slavists, Ohrid, Macedonia, 2008*.
- Kvideland, Reimund 1976: Barnetru. Ein faktor i den kulturelle innlæringsprosessen. *Fataburen*.
- Kättström Höök, Lena 2012: Kärlekslås – en ritual för evig kärlek. *Fataburen*.
- Lund, Hans 2011: *Det runda brunnslocket. En duomedial artefakt under fötterna*. Lund.
- Malinowski, Bronislaw 1948: *Magic, Science and Religion. And other essays*. New York.
- McKellar, Peter 1952: *A Textbook of Human Psychology*. London.
- Moodysson, Lukas 1998: *Fucking Åmål Manuskrift*. Stockholm.
- Nazarova, Irina 2012: Why Do(n't) We Believe in Omens? *Antropologisches Forum* 7.
- Opie, Iona & Opie, Peter 1959: *The Lore and Language of Schoolchildren*. Oxford.
- Palmenfelt, Ulf 2008: Inledning. *Vår tids folkkultur*. Red. Bengt af Klintberg & Ulf Palmenfelt. Stockholm.
- Pimple, Kenneth 1990: Folk Beliefs. *The Emergence of Folklore in Everyday Life. A Fieldguide and Sourcebook*. George H. Schoemaker (ed.). Bloomington.
- Ronström, Owe 2010: Årsfester och livshögtider. *Gotlandsakademiker tycker om*. Adri De Ridder & Åke Sandström (red.). Visby (Gotland University Press 8).
- Roud, Steve 2004: *A Pocket Guide to Superstitions of the British Isles*. London.
- Schön, Ebbe 1996: *Älskogens magi. Folketro om kärlek och lusta*. Stockholm.
- Shchepanskaya, Tatiana Borisovna 2002: Pre-dislovie. *Mir russkogo devichestva: 70–90 gody XX veka*. S. B. Borisov. Moscow.
- Skott, Fredrik 2013: *Påskkäringar. Från trolldomstro till barnupptåg*. Göteborg.
- Skott, Fredrik, kommande: *Vardagsmagi*.
- Stattin, Jochum 1990: *Från gastkramning till gatuvald. En etnologisk studie av svenska rädslor*. Stockholm.
- Strömbäck, Dag 1989: *Den osynliga närvaron. Studier i folketro och folkdikt*. Hedemora.
- Tillhagen, Carl-Herman 1958: *Folklig läkekonst*. Stockholm.
- Tillhagen, Carl-Herman 1959: Bruk i Tjust. Antecknad 1818 och följande utur vardagslivet af E. Havton. *Tjustbygdens Kulturhistoriska förenings årsbok*.
- Tillhagen, Carl-Herman 1982: *Vardagsskrock*. Stockholm.
- Tucker, Elizabeth 2012: Changing Concepts of Childhood. Children's Folklore Scholarship since the Late Nineteenth Century. *Journal of American Folklore* 498.
- Valk, Ülo 2008: Superstition in Estonian Folklore. From Official Category to Vernacular Concept. *Folklore* 119.
- Virtanen, Leea 1976: Lagom lycka är bäst. Magiska föreställningar i dag. *Fataburen*.
- Wallensteen, J. P. 1899: *Vidskepelse, vantro och huskurer i Danderyd och Lidingö i slutet af 1700-talet*. Stockholm (Bidrag till vår odlings häfder 7).
- Wikman, K. Rob. V. 1946: *Johan J. Törners samlings af vidskeppelser*. Uppsala (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 15).
- Wikman, K. Rob. V. 1957: *Svenska skrock och signerier samlade av Leonhard Fredrik Rääf*.

Stockholm (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 4).

Zetterberg, Hans L. 1978: Vidskepelse. *Antillektualismen i Sverige*. T. Segerstedt (red.). Stockholm.

SUMMARY

Folklore of Manhole Covers

Hopes, Fears and Everyday Magic in Contemporary Sweden

Among young people in contemporary Sweden it is common knowledge that stepping on a manhole cover marked A means bad luck, whereas you get good luck if you walk on K-covers. Protective rituals exist for those who accidentally step on or cycle over an A-cover.

For the vast majority, these notions and rituals are somewhere in the borderland between playfulness and seriousness. The different meanings of the letters on the manhole covers could, I stress, be regarded as an expression of young people's creativity, but to some extent the changes of the narratives can also be understood as a form of a "social barometer". In similarity with many other

folklore the notions about manhole covers can thus be understood as tools for formulating, communicating, comparing, consolidating, and questioning values.

With this article, I discuss the notions of manhole covers as examples of everyday magic ("superstition") in Sweden but also show how the tradition and its change reflects (and could be understood as methods to control, confirm and communicate) both hopes and fears of young people in 20th- and 21st-Century Sweden.

Keywords: popular beliefs, superstitions, everyday magic, manhole covers, folklore